

A LEGRÉGIBB UNITÁRIUS ÉNEKESKÖNYVEKRŐL.

KANYARÓ FERENCZTŐL.

A székely-kereszturi unitárius gimnázium könyvtárában őrzött unitárius énekeskönyvről (Isteni dicséretetek, imádságok és vigasztaló énekek) melyet Szabó Károly a Régi Magyar könyvtár I. kötetében 342. sz. a. írt le, bibliografusaink mostanig azt vélték, hogy az az unitáriusok énekeskönyvének első kiadása és Dávid Ferencz idejében jelent meg.

Az alábbi soroknak az a czéljuk, hogy e nézet alaptalanságát kimutassák.

Hogy ez az énekeskönyv nem a legelső kiadás, azt a munka kidesed alakján s tartalma bőségén kívül meggyőzőn bizonyítja a szerkesztés feltűnően előhaladott ügyes volta, mely a nem kis számmal közreadott énekeknek hosszas időn át gyűjtéséről és a kultusz fejlődéséhez időről-időre való gondos alkalmazásáról tanúskodik.

»Választékosságaért és rendszerességeért, valamint hibátlan voltaért, szerkesztőinek minden tekintetben dicséretére vált ez énekgyűjtemény,« — így nyilatkozott 1871-ben e háromszázados mű iránti kegyeletlől eltelve Várfalvi Nagy János.

Hasonló elismeréssel volt e gyűjtemény iránt Toldy Ferencz is, ki a »Magyar költők életében« az Aranyos-Rákosi Székely Sándortól 1837-ben épen nem kifogástalan módon s nem megfelelő eljárással és izléssel, mint önmaga eldicsekszik vele: »csaknem merőben újra dolgozott és szerkesztett, új munkákkal és melódiákkal ékesített« újabb szerkezetű unitárius énekeskönyvet a réginiél jóval csekélyebb értékűnek találta és ítélte.¹

¹ Keresztény Magvető, VI. évf. 102. l.

² Jakab Elek, ki Sztárai Mihály, Palatich György és Balassi Bálint s mások énekeivel, úgy szintén kegyeletből a még e késő korban is meghagyott lutheránus énekekre való hivatkozással (nem ismervén fel eléggé az amazok költői szépségben és zengzetességben méltán versenyző. tisztán unitárius

Ujabbban fölismert biztos jelek szerint két nemzedék vállvetett munkássága alkotta és szaporította oly tekintélyes számra a ma ismert legrégebb nyomtatott unitárius énekgyűjteményt. Szerkesztése gondosabb voltán tehát éppen nincs mit csodálkoznunk. Ha reánk maradt volna a Heltai zsoldárkönyvét, a nagyváradi és debreczeni régi impresszumokat nyomban követő s a mindennapi szükségletet gyorsan kielégíteni törekvő valóban első kiadás: bizonyára elég bőven lehetne olyas tökéletlenséget találni benne, mint a Bornemisza Péter s más egykorúak énekeskönyveiben, melyekben még a kisdedeket »reggető« bölcsődal is méltó helyet találhatott.

A Toldy Ferencz, Nagy János és Szabó Károly vélekedése szerint 1575 körül nyomtatott, manapság legrégebb unitárius énekeskönyv tüzetes megvizsgálása arról győzi meg a gondosabb kutatót, hogy e könyv úgy, amint szemünk előtt áll, a XVII. század első tizedénél korábbi időre vissza nem vihető.

Első erős bizonyíték ez állítás támogatására az énekeskönyvben elszórt tíznél több Bogáti-féle zsoldár, melyek 1584-en innen hozzák e mű szerkesztését vagy világra bocsátását. Második még sokkal erősebb bizonyíték a Balassától szintén fölvett istenes énekek, melyek közül a gyűjtemény utolsó negyedében helyet foglaló:

Pusztában zsidókat vezérlő jó Isten!
Ki előttök mentél tüzes oszlop képben,
Ígéret földére vezérelvén szépen . . .

előttünk is megvilágítja felvillanó fényével azon mindeddig mélységes homályban rejtezett tény, hogy ez énekgyűjtemény semmi esetre sem Dávid Ferencz életében látott napvilágot, mint eddig

énekeket!) akar érvelni azon szép méltatása mellett, mely szerint »a magyar nemzeti lyrának itt van egyik bölcsője; ez énekek a magyar szentköltészetnek mindenha tisztos emlékei lesznek« stb. stb., ez állítás daczára az időkor meghatározásánál mégis ily elismerésre méltó mérsékletet tanúsít: »Nem Dávid F. korabeli kiadás. Aki az összes énekeket Erdély történetére való élesb figyelemmel áttanulmányozza, meg fog győződni róla. »Azután még ezt is hozzáteszi előbbi állításához: »Az időkor kritikai meghatározása, mindkét példány tetemes hiányai, a címlap és bevégződés meg nem léte miatt, lehetetlen.« (Dávid Ferencz emléke, 216. 223. l.)

csaknem félszázadon át hitték, hanem még Dávid Ferencz halála után tiz évvel, 1589-ben is aligha jelenhetett meg.

E szép éneknek keletkezéséről ugyanis maga a bujdoklását kesergő költő így nyilatkozik:

Én édes hazámbul való kimentemben,
Szent-Mihály nap előtt való harmad héten,
Az másfél ezerben és nyolczvankilenczben
 Az ő szerént, szerzém ezt ilyen énekben.

Balassa B. költ. (1879.) 119.

Nagyon természetesen kimaradt e befejezés az unitáriusok énekeskönyvéből, kihagyták a szerkesztők, mint a templombeli áhitatra nézve teljesen szükségtelent. Kihagyták a megelőző stró-fával együtt, mely Balassa magánviszonyaival foglalkozik s holmi megoltani való »nagy szerelmi lángról« is beszél az istenes énekben. Ámde ha mindezek gyöngéd kiméletből ki is maradhattak, legkevésbé sem akadályozhatnak most bennünket abban, hogy a megvizsgált énekeskönyv keltét jóval a Balassa kibujdosásának ideje után ne helyezzük.

Balassa íródeákja, Hartyáni Imre, vezet most egy lépéssel tovább fölfedező utunkban. Imre diáktól az LI. zsoltár fordítása: »Háborúsága Dávid királynak egykoron nagy vala« szintén ott van Balassának öt vagy hat éneke mellett az unitárius énekeskönyvben. Ennek az éneknek 4-ik strophája Bornemisza Péternek, a Balassák udvari papjának 1582-ki Cantionaléjában még a Hartyáni név előbetűinek megfelelően »Templomod« szóval kezdődött s ugyanígy jelent meg a debreczeni énekeskönyvekben is; míg a tiz évvel későbbi bártfai kiadás e kifejezést már »Szent templomodra« javítja s így a Hartyáni névből Harsiani-t formál. Ugyanezen metamorphosist észlelhetjük az ügyvélt Dávid Ferencz-féle énekeskönyvben is; vagyis: az 1575-re állított kolozsvári kiadás volta-képen az 1593-iki bártfainak is jóval utána áll időrend tekintetében.

Mely időből származhatott tehát? Arra nézve is megvan a legbiztosabb útmutató. Csupán egy kis fáradságba kerül, hogy a megdöntött hamis vélekedés helyébe igazságon nyugvó, jóval biztosabb új alapot állíthassunk.

Van az unitáriusok fenmaradt legrégebb énekeskönyvében egy nevezetes ének, mely nem más, mint a 88-ik zsoltárnak Bogáti Psalteriumját szemmeltartó hangzatos szép, új fordítása.

Ezt az éneket, Uzoni tanúsága szerint, Thoroczkai Máté, a Básta-zavarok alatt szülőföldjén Toroczkón megvonult unitárius püspök. az alabori mezőn véres tusában legyőzött és elejtett második unitárius fejedelem: Székely Mózes kedvelt embere írta. Felre- ismerhetetlenül tanúskodnak a költő kiléte felől a kesergő ének következő sorai:

Szegény vagyok és elfogyatkoztam,
Ifjúságomtól fogva szolgáltam.
Az te félelmedet én hordoztam:
Attól fogván ez óráig háborúban voltam.

Mint az vészek ¹ engem környülvettek
Minden felől az sok veszedelmek.
Barátim is ellenségim löttek,
Az miolta, én Istenem! tégedet követlek.

*Mezőn, erdőn, erős kősziklákon,
Barlangokban, sötét vasbányákban,
Fenevadak között való lappangásban:*
Életemet tartottam meg nagy gyakran futásban.

E búsongó feljajdulás legjobban reá vall a sokat szenvedett szerzőre. De még jobban kimutatja a zsoltárfordító kivoltát ama, mindez ideig egyedül álló, az unitárius énekeskönyvekben példátlanul mondható egy kitüntetés, hogy a rákövetkező új kiadásban megjelenik ez ének jobb vállán az a két betű, melyeket ma még csak Enyedi könyvének kiadásánál az elhunyt nagyhirű szerzőt dicsőítő versek mellett láthatunk: M. T. (Matheus Thoroczkai). A hívek kegyelete az elhunyt fópásztor iránti szeretettől indítva, emléket kívánt állítani e név odatűzésével a bús jeremiádban elsiratott nemrég letűnt üldözés gyász-korszakának.

Hogy Thoroczkai Máté püspök neve nem mint énekszerző került volna az ujonnan nyomtatott énekeskönyv illető zsoltára fölé, e kérdést még csak komolyan vitatni sem lehetséges.² Thoroczkai Máténak a Básta-korszakot tárgyaló éneke pedig immár

¹ *Vész*: Romban fekvő erdő, bozóttal benöve, hogy nem lehet járni. V. ö. Kriza Vadrózsái, I. k. 523. l.

² V. ö. Nagy Jánosnak a priori feltevésekből lehozott ellenérveivel: Ker. Magvető. VI. évf. 207—208 l. Ez élénken és sok ügyességgel írt cikk egyszersmind sok téves adatot is közöl az unitárius Énekekről. Uzoni nyilatkozatát Thoroczkai zsoltárfordításáról lásd: Hist. Eccl. I. k. 644. l. Kénosiét lásd: Bibliotheca 42. l.

történeti hitelességű bizonyítékkal a XVII. század elejére veti az énekeskönyv összeállítását, melyet bibliografusaink mindeddig oly egyhangúlag Dávid Ferencztől kiadottnak hirdettek.

Csaknem fölösleges dolgot művelünk tehát imént kimondott vélekedésünk tüzetesebb bebizonyításával. Azon fontos körülmény, hogy az 1601. év folyamán magának Thoroczkai Máté püspöknek felügyelete alatt a város költségén összeírt nagy Graduale jeles új zsolttárai közt még mitsem tud az énekről, a legmeggyőzőbben tanuskodik a mellett, hogy azt szerzője csak később, 1603 táján Básta üldözése elől való bujdosásában írhatta. Megerősíti, sőt bizonyosságra emeli e föltevést a történetíróinknál följegyzett hagyomány is¹ úgy szintén magának az éneknek az eredeti héber zsolttártól eltérő félre nem érthető korfestő czélzásai; sőt a későbbi kiadásokhoz képest feltűnően hátra vetett hely is, melyet ez új ének számára a szerkesztő kijelölt, mind fentebb nyilvánított nézetünk mellett bizonyítanak.

Az énekeskönyvnek e szerkesztőjét is könnyen kitalálhatjuk az eddig előadottakból. Elárulja azt már csak az a jellemző körülmény is, hogy a fennebb tárgyalt ének fölött a névjelző betűk ez elsőnek tartott kiadásban hiányzanak. A máig fenmaradt hagyomány is Thoroczkai Máté püspököt tartja az unitárius énekeskönyv egyik kiadójának s még az időpontot is megjelöli, a melyben az ő kiadása napvilágot látott. Ez időpont, a ma is élő hagyomány szerint, Bocskay idejében, 1605—1607. körül kereshető.² Az ujonnan szervezkedő egyház belső körülményeit a kedvező külső politikai viszonyokkal egybevetve, 1607-ben, mint a kiadás évében, mi is bátran megnyugodhatunk.

A korunkra hét példányban is fenmaradt legrégebbsnek vélt unitárius énekeskönyv nyomtatását így 1607-re tévén, a Thordai Jánostól 1630. táján szerkesztett új kiadás azonnal egy mindeddig nem is sejtett újabb kiadássá válik. Bibliografusaink ugyanis ez utóbbit tartották a Thoroczkai Máté énekeskönyvének s a valódi Thoroczkai-féle kiadást így könnyű szerrel vihették vissza a Dávid Ferencz korára.³ Ámde e most megdöntött föltevással szemben

¹ Aranyos Rákosi Székely Sándor. Unit vallás tört. 123. l. — V. ö. Ker. Magvető. VI. évf. 107. 108.)

² Székely Sándor, id. m. 70, 131. l.

³ A mily biztos kiinduló pontot nyújtottak az előbbi énekgyűjtemény korának fölismerésénél az 1584-re elkészült Bogáti-féle zsolttárok, épen olyan

megczáfolhatatlanul áll azon sajnos tény, hogy a Dávid Ferencz szerkesztette énekeskönyvnek ma már egyetlen példányát sem ismerjük. Láthatta még annak talán legutolsó példányát a múlt század első évnegyedében Uzoni; de annyi időn keresztül hová lettek, ki tudná azt megmondani.

Me puero, — így nyilatkozik nagy művében lelkes történet írónk, — primae editionis sub Francisco Davide editae exemplar vidi, in manibus tractavi, apud viduam egregii quondam Stephani Takáts Claudiopolitani; qui Genitores fuerant Excellent. Medici Domini Stephani Kolosvári, et uxoris Clar. D. Superintend. Michaelis Lombargh Sz. Abrahámi, Sarae Takáts; item Domini Joannis Takáts et Generosi Dionysii Jov. Thori (Thúri?) sociae in Kolosvár. Sed iam hodie illius editionis nullum exemplar invenire potui haecenus.¹

— Extat tamen *Graduale*, — így folytatja tovább. — A. D. 1601. sub Matthaeo Thoroczcano descriptum ex Psalterio in rationem Ecclesiae Unitar. Colosvariensis in nitidissimo regali pergamine . . . In tabula libri sinistra (quae lamellis aeneis in octo angulis et medietate munitae sunt) foris in summa linea sunt hae duae literae majusculae: *M * T.* (hoc est: Matthaeus Thoroczka); paulo inferius in alia linea: *V * C * CV.* (Id est: Vrbs Claudiopolitana curavit.) Ulterius unam lineam impleant hae literae: *A * D * 1 * 6 * 0 * 1.*²

Ezután leírja és bőven ismerteti a múlt században már legmegbízható határvonalul szolgálhatnak az újabb gyűjteményben már feltűnő Thordai-féle zoltárfordítások is. Egyes énekek fölött nem egyszer találunk utalást ez akkor legújabb zoltárokra, a miből bátran következtethetjük, hogy Thordai Jánosnak 1627-ben bevégzett Psalteriumra az unitáriusoknál már használatban volt, mikor ez újabb énekeskönyv kiadásához fogtak. Magában a gyűjteményben csak három darabot találunk az új zoltárokból (18. 125 128. ps.), azokat is a legvégén (618. 666. 676. l.); a miből bizonyosnak vehetjük, hogy ez új kiadás 1627 és 1630 között, talán Bethlen István kormányzó pártfogásával jelenhetett meg. Maga Thordai is élénk részt vett e könyv kiadásában. Jellemzőn bizonyítja ezt az a sajtószerű körülmény, hogy bár a 688. lappal bevégződött a gyűjtemény, egy új ívet toldhatott hozzá durvább papirosból. E második íven Petki János szép jeremiádjá, egy lengyel nótájú psalmus s egy más kisebb dicséret mellett, jó magának is újabban három zoltárfordítását adja. Mi több, hogy e különös toldozás feltűnő voltát némileg enyhítse, e három zoltárra való utalást utóbb egyszerűen kihagyta a tartalomjegyzékből.

¹ Uzoni, Hist. Eccl. Unitar. I. k. 640. l.

² U. ott, I. k. 640. l.

régibbnek tartott 1601-beli magyar graduált, mely meggyőződése szerint a Dávid Ferencz-féle énekeskönyvnek lett volna újabbkori másolata. Valóban¹ e ma már elveszett graduál az ismert más énekeskönyvekkel több tekintetben megegyező, de sokban el is térő beosztásával s az ismert és ismeretlen énekeknek részint pontosan egybevágó, részint változtatott sorrendjével, elég hiteles tanúbizonyosság lehetett arra nézve, hogy az unitáriusok első énekeskönyvét még 1582 előtt, a Bogáthi-féle zsoltárfordítást megelőző időkből szerkesztették. A Graduale végéhez csatolt négy utolsó zsoltár pedig (itt e példány már Uzoni ideje előtt megszakadt s a gyűjtemény több levele elveszett) meggyőzőn tanuskodik arról is, hogy az énekeskönyv e kézirati példányát csak 1584 után másolhatta le talán a kolozsvári »magyar kántor«, mert e zsoltárok ide a Graduale végére a Bogáti Fazakas Miklós 1584-ben befejezett Psalteriumából kerültek. Talán mondanunk sem kell, hogy a Thoroczkai Máté még későbbi kiadása már ez előbb csak függelékképpen oda toldott új zsoltárokat is, a legutolsónak elhagyásával, beosztotta különböző helyekre elszórtan a régibb énekek közé.

Már most ezek után arra a kérdésre, vajjon ki is adták-e a Dávid Ferencz idejében szerkesztett unitárius énekes-könyvet, egyenes, minden kétséget kizáró feleletet adni nem tudunk. Jakab Elek szerint Dávid csak arról nyilatkozik, hogy lefordították az isteni dicséreteket már 1567 előtt a kolozsvári szász ekklezsiában használt Luther-féle német énekeskönyvből.² Dávid munkatársa, Heltai kiadott ugyan egy elég terjedelmes »Isteni dicsérek és könyör-gések« című gyűjteményt; de ezek imák voltak és nem énekek.³ Az énekek kiadását is tervezte; ámde szándéka meghiúsult, a miről 1574-ben, halála évében, így panaszkodott: »Voltam e szándékba, kinyomtatnám a bibliabeli szent históriáknak szép énekét⁴ és a Soltárnak rend szerént való Psalmusit, mellyeket sok jámborok szörzetenek szép nótákra és versekre. De Isten ő

¹ U. ott, I. k. 640—644. l.

² Dávid F. emléke, 217. l.

³ Prózában kiadott zsoltárai közül egy párt csekély átalakítással még a XVII. században is énekeltek az unitárius gyülekezetekben.

⁴ »Bibliabeli szent históriák« voltak Bogáti psalteriumában a szombatosok énekeskönyveiben is. Lásd Thordai János kiadásában a karácsonyi és husvétii énekeket, Bornemissza Péter énekeskönyvének III.-ik részét stb.

szent felsége nem engedte eddig, hogy az én jó szándékomat véghöz vihettem volna: kiváltképpen mostan. (!) Ez okáért elővettem az históriás énekeket a régi magyar királyokról¹ stb. stb. (A *Cancionale* ajánlása.)

A János Zsigmond halála után beállt sajtóviszonyokra céloz Heltai elég világosan e szavakkal. Vajjon a Báthory István lengyel királyvá választásakor következett szabadabb korszakot felhasználták az unitáriusok énekeskönyvük kiadására? Bár történetíróink e nézet mellett nyilatkoznak, mindaddig, míg a Takács Istvánné birtokában volt, vagy más egykorú példány elő nem kerül, nem lehet teljes hitelt adni ez állításnak. Jól tudjuk, hogy a protestáns énekeskönyveknek legtöbb XVI. századi kiadása elveszett vagy legfeljebb egy vagy két csonka és rongált példányban maradtak fenn a mi időnkre. Az unitárius énekeskönyveket e mellett még az is elnyűtte, hogy valamennyi régi kiadást lehetett használni az új mellett egészen a jelen századig az istentiszteleteken. E végzetes conservativismus, melyet részint takarékoság, részint a viszonyok hatalma, az ellenkező hitfelekezetek féltékenykedése kényszerített reájok, pusztította el az üldözés fanatizmusával kezét fogva az unitárius kultuszra és hitelvekre vonatkozó könyvek legnagyobb részét. Ámde bizunk a sok jó szerencsét hozó véletlenben, hátha megörvendeztet előbb-utóbb valamely magyar vagy lengyel főúr könyvtárának rejtettebb zúgában egy Gyula-Fehérvárt vagy Kolozsvárt, avagy akár — Ingolstadtban nyomtatott XVI. századi unitárius énekeskönyvvel.

Még csak egy adatot szükséges fölemlitenünk az unitárius énekeskönyv legrégebb kiadása érdekében. Kolozsvár város tanácsa a XVI. században bőkezűen gondoskodott arról, hogy az éneklő diákság és az ekklézsia kántorai graduálok és psalteriumok dolgában megszorulva ne legyenek. Már 1581-ben, tehát csakhamar Dávid Ferencz halála után, feltűnik a városi levéltárban az egyházi számadásai közt, hogy a magyar deákok számára éneklő könyvet iratott a tanár 2 frtért. (Ma több, mint 20 frt.) Ilyen följegyzések vannak 1597-ről is, 1599-ről három, 1600-ból szintén három ízben,

¹ Heltainak e nyilatkozata ellenmond Szinnyi felfogásának, ki az unitáriusok énekes könyvét egynek veszi H. imént említett ima-gyűjteményével. Lásd M. írók élete és munkái. IV. k. 689. l., hol a 20—31. sorok egyszerűen törölendők.

1601—1602-ről is nem különben.¹ E mindinkább szaporodó kiadások egy felől azt bizonyítják, hogy már a XVII. század elején égető szükség volt az unitárius énekeskönyv új kiadására. Rá világítanak más felől arra az igenis könnyen érthető állapotra, hogy a közel ötödfélszázra tehető unitárius ekklézsiák már a Dávid Ferencz élete alkonyán elfogyaszthatták a tőle kinyomtatott énekeskönyvek bizonyára nem valami bő készletét. Bocsátottak-e ki az 1579-től 1607-ig, még csaknem harmincz évig terjedő hosszú időközben új kiadást, — nem tudhatni. Csak annyi bizonyos, hogy a kinyomtatott énekeskönyvek mellett, mint láttuk, hovatovább mind jobban rászorultak az irott graduálokra. Hogy pedig nem volna merészség e régmúlt időkben a kolozsvári énekeskönyv gyakoribb kiadásáról beszélni, bizonyítja egyfelől a debreczeni sajtó élénk munkássága, melynek sűrűn kibocsátott református énekeskönyvei, úgy látszik, élénken érzett közszükséget pótoltak. Másfelől az unitáriusok is, főkép a XVII. század második felében, mikor a felekezeti féltékenység gátolta énekeskönyvük újból kibocsátását, nem győznek eléggé panaszolkodni, az »üdünek mostohaságára« s »a szent éneklő könyveknek ritkasága miá.« (Az 1697-iki kiadás előszava.) Hatnál több különféle kiadás forgott már ekkor közkezen, mégis a XVI. század végéhez hasonlóan újból rászorultak az irott graduáloknak mind általánosabb használatára. Sok időn át jövedelmező keresetforrást képezett a szegény tanuló ifjaknak az ily énekeskönyvek előállítására. Különösen Felvinczi Györgynek, a későbbi szinigazgatónak ékes pennáját kedvelték. Még a tordai ekklézsia számára is készített egy ilyen diszes initialékkal ellátott éneklő könyvet, melyet a legközelebbi visitatio alkalmával nem késtek az atyafiak a becses egyházi kincsek közt az inventáriumban felsorolni. Egy gazdag kolozsvári polgár költségén kiállított igen szép Thordai-Bogáthi-féle psalteriumja előszavában ekkép nyilatkozik a már rég elfogyott énekeskönyvek ritka volta felől:

Ezt Kövendi János
Látván, hogy nincs számos
Efféle munka készen:
Olly jó kedvvel írat,
Mint ki drága írat
Szemgyógyítani vészen.
Melly házi eszközben,
Egyéb dolga közben,
Szíve vidító lészen.

¹ V. ö. Ker. Magvető, VI. évf. 118. l.

Az unitárius egyház pedig 1697-ben hozzájuthatván végre saját külföldről hozatott sajtója segítségével az énekeskönyv újból kibocsátásához, a következő évi zsinaton szükségesnek látta elrendelni:

— Végeztetett, hogy a Graduálok minden Ekklézsiákban corrigáltassanak a mostan corrigált Új Psalteriumnak igyenes voltához.¹

1700-on innen már kevesebb nehézséggel járt énekeskönyvek kiadása. A magas kormány legalább nem egykönnyen hitte el ezután felőlük azt, hogy magasabb érdek kívánja az unitárius énekeskönyvek kipusztítását.

Befejezésül felhasználok az alkalmat, hogy bibliografiai leírását adjam az énekeskönyv két, ma már teljesen ismeretlen kiadásának, melynek emlékét csak a meglevő kiadások utalásai őrizték meg számunkra.

Az egyik kiadás 1631 és 1660. évek között jelent meg.

Czíme:

In exequiis Defunctorum Canendae. Halott Temetés korra való Énekek. Mostan ujjonnan szép, ékes, és több Halotti Énekekkel, három karban állatván megjobbított. Colosvárbán Heltus Gáspár Műhelyében Nyomtatott Abrugi György által. (Évn. 8-r.)

Felosztása ez volt:

Első kar: Melyben valának az ház előtt mondandó Énekek.

Második kar: Melyben vadnak vitelközben, halkal, halkal mondandó Énekek.

Harmadik kar: Melyben vadnak azok a válogatott külömb külömbféle szép énekek, melyeket a sir, avagy temetés felett kell mondani.

Talán a könyv elején felsorolt felosztás után vagy az egész mű legvégén az a latin bibliai locus állott, melyet az 1760. és 1697. kiadásnál a cím lap hátsó felére helyeztek:

Ecclesiastici. 7. v. 40. In Omnibus Operibus tuis, memorare novissima tua, et in aeternum non peccabis.

Hivatkozik reá a két példányban fenmaradt 1660-iki kiadás e szavakkal: »Mostan ujjonnan . . . az Abece rendi szerint, megjobbitot.« In hanc editione prioris ordo perturbatus est, — mondja

¹ Uzoni, Hist. Ecclesiastica, I. k. 648. l.

a megjobbításra Uzoni, ki ismerteti a kezén levő további kiadás énekeit is.¹

Mind Várfalvi Nagy János, mind Aranyos-Rákosi Székely Sándor megemlékeznek ez év nélkül kiadott unitárius halottas énekeskönyvről.² Szabó Károly csak ennyit szól róla a későbbi 1660-ki kiadásnál: »Ujabb kiadása: Kolozsvár, 1697. (Illetőleg 1660 is.) Régibb kiadása: ismeretlen.«³

Várfalvi Nagy János feltűnően egyoldalú felfogással ez unitárius halotti énekeskönyvet a benne foglalt »igen régi fordítású« énekek után nagyon régi időből eredőnek véli. Szerinte a református énekeskönyv 1590-iki debreczeni kiadása is végén, a 281—301. lapokon innen vette volna énekeit, sőt még inkább az 1632-ben Fodorik Menyhárt által kibocsátott új kiadás is.⁴

Nem nyílt még alkalmam átvizsgálni a debreczeni halottas énekeskönyveket; de a fennebbiekkal szemben legyen szabad azt a sejtelmet kifejeznem, hogy az unitáriusok a XVI. és XVII. század folyamán nemcsak vettek át halottas énekeket a debreczeni énekszerzőktől, pl. Dézsi Andrástól, hanem halotti énekeskönyveiknek még a címét is a kálvinista Ujfalvi Imrétől kölcsönözték, ez pedig a lutheranus Dézsi Andrástól.⁵

Ezt a kiadást egy korábbi előzte meg, melyre világos hivatkozás történt a most leirt kiadás következő szavaiban: »Mostan *ujjonan* szép, ékes, és *több Halotti Énekekkel*, három karban állatván . . . megjobbított.« E szavakból világosan kitűnik, hogy kevesebb volt a korábban kiadott funebralisban 32 éneknél, mert Abrugyi György az ő év nélküli újabban bővített kiadásában csak ennyit nyomtatott, köztük két latin éneket is. Az 1660-iki kiadásban már 39, az 1697-ikiben 52 ének jelent meg, köztük három, illetőleg hét latin. Azt is könnyen kiokoskodhatjuk az utána való kiadások czimlapjából, hogy ez eddig kipuhathatott legrégebb unitárius énekeskönyv sem betűrend, sem kar szerint nem volt rendezve. Uzoni így emlékezik meg ez énekeskönyvről, mely már az ő

¹ Id. m. I. k. 653. 654. l.

² Unit. vallást. 71. 72. — Ker. Magvető. VI. k. 124. l.

³ Régi M. könyvtár. I. k. 403. l.

⁴ Ker. Magvető. VI. évf. 125. l.

⁵ V. ö. Szabó K. Régi M. Könyvtár. I. k. 185. 145. stb. l. — Debreczeni ev. ref. főgymnasium értesítője 1894/5. évről. 172. l.

korában végkép kiveszett: »Quartus publici Cantus liber est Funerale. Cujus antiquissimum exemplar nullum vidi, quamvis Typis Heltanis diversis temporibus ter descriptum extiterit, si non frequentius. Georgii abruigi editiones duae habentur, quae vetustioris mentionem faciunt.«¹

Szabó Károly hallgat, Várfalvi Nagy János csak egy homályos sejtelemszerű észrevétellel emlékszik meg e legrégebb unitárius halotti énekeskönyvről.²

A SZÉKELY-UDVARHELYI EV. REF. GIMNÁZIUM KÖNYVTÁRA.

DR. GYALUI FARKASTÓL.

A vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbecsülhetetlen szolgálatot tett a hazai közművelődés története megírásának, tehát a magyar kulturának is, mikor elrendelte, hogy a középiskolák és más tanintézetek évi értesítőikben a történetükre vonatkozó adatokat összegyűjtve s feldolgozva közöljék. E rendelet kibocsátása előtt közvetlen voltam bátor fölszólalni, még pedig hogy minél nagyobb körben olvassák el, a *Budapesti Hírlap*-ban, arra nézve, hogy az értesítőikben az iskolai könyvtárak katalógusát kezdjék közölni. Megvallom, a rendelet által szándékom s annak célzata épen nem zavartatott meg és valóban, belátom, hogy fontosabb is *mielőbb* az iskolák történetére vonatkozó adatokat összegyűjteni és kiadni. Bibliografiai szempontból is teljesen kárpótolva leszünk a késedelemért (mert hiszen, ha az iskola története egyszer napvilágot látott, semmi sem áll útjába annak, hogy azután rögtön a könyvtárak lajstromát kezdjék meg közölni). E kárpótlás pedig nem más, mint az iskolák történetével kapcsolatos *története a tanintézetek könyvtárának*. Bőséges és fényes kárpótlás, mert míg a katalógus közlésével legelőbb esetben az illető iskolának avagy ama városnak van haszna, ez adatokból maga a magyar bibliografiai tudomány nyer igen-igen becses és szükséges anyagot.

Példa erre, és pedig igen örövendetes, a *székelyudvarhelyi*

¹ Hist. Eccl. I. k. 653. l.

² Ker. Magvető. VI. évf. 125. l.